Г72

3251р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ГОСУДАРСЬКА ОЛЬГА ВАДИМІВНА

УДК 81'37:811.13+811.161+811.124

СОМАТИЗМИ ЯК ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ НАЇВНОЇ І НАУКОВОЇ КАРТИН СВІТУ
(на матеріалі мов романської і слов'янської груп)

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ

100098009

Київ – 2011

8019

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германського та порівняльного мовознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри теоретичної і прикладної
лінгвістики та української філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Нікітіна Фіонілла Олексіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри англійської філології

кандидат філологічних наук, доцент
Гулей Марина Дмитрівна,
Донецький національний університет,
доцент кафедри романських мов

Захист відбудеться "14" червня 2011 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "12" травня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Т. С. Толчеєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню соматизмів як засобів відображення фрагментів наївної та наукової картин світу в свідомості носіїв романських і слов'янських мов. У роботі проаналізовано мовний потенціал соматизмів як засобів номінації реалій наївної картини світу та термінів наукової картини світу; зіставлено з позицій синхронно-діахронного підходу особливості семантичної структури соматичних лексем у процесах метафоризації, фразеологізації та термінологізації, здійснюваних носіями мов романської і слов'янської груп.

Когнітивна семантика на сучасному етапі її розвитку активно продовжує дослідження процесів категоризації понять і явищ буття в свідомості людини. При цьому особливий інтерес лінгвістів зосереджено на вивченні взаємозв'язків мови і мислення (І. Голубовська, О. Залевська, Й. Стернін, G. Fauconnier, M. Johnson, G. Lakoff, R. Langacker, L. Talmy, M. Turner та ін.), мови і культури (Л. Лисиченко, В. Мокієнко, О. Тараненко, С. Тер-Мінасова, Т. Цив'ян, Ch. Fries, R. Lado, A. Wierzbicka) мови і ментальності (М. Жуйкова, В. Колесов, О. Корнілов, A. Paivio та ін.), спрямованих на відтворення загальної картини сприйняття дійсності представниками різних етносів.

На сьогодні у лінгвістиці склалася традиція розрізняти картини світу відповідно до характеру осмислення інформації людиною, зокрема релігійно-міфологічну (Н. Мечковська, C. Lévi-Strauss), філософську (П. Кропоткін, F. Dornsief, R. Halling), художню (В. Красних, Р. Павіленіс, G. Lakoff), наївну (концептуальну – В. Жайворонок, О. Кубрякова, Б. Серебренніков і мовну – В. Кононенко, В. Телія, L. Weisgerber), наукову (Г. Колшанський, О. Корнілов). У наївній картині світу, що є особливою для кожної окремої мови, відбивається номінативна специфіка національно-культурних і соціальних реалій життя, а також повсякденних уявлень про психологічні, медичні, геометричні, фізичні поняття, які сформувалися до наукового (універсального) осмислення навколишнього світу (Ю. Апресян, В. Маслова).

У наукових працях уже ґрунтовно описано різні фрагменти (групи лексичних одиниць) наївної картини світу: густативні (М. Борисенко), зооморфні (Ц. Огдонова), колоративні (Н. Зав'ялова), часові (М. Джиоєва), емотивні (Ю. Кузнєцов), сенсорні (Л. Овчиннікова), соматичні (С. Магомедова) тощо.

З-поміж проаналізованих груп лексичних одиниць соматизми, як найдавніший інструмент пізнання людиною навколишнього світу, залишаються невичерпним джерелом поповнення не лише наївної, а й наукової картин світу (І. Городецька, М. Друзіна, В. Красних). Ця здатність соматизмів пояснює невпинний науковий інтерес до цих одиниць, які вже неодноразово становили об'єкт спостереження, насамперед як компоненти фразеологізмів в одній мові (С. Охапкіна – французькій, О. Толстова, G. Wotjak – іспанській, О. Андрейченко, О. Селіванова – українській; Е. Мордкович – білоруській, Д. Сканерев – російській, І. Ярова – словенській), а також на матеріалі різних мов (І. Городецька, М. Ордакова – в російській і французькій, Н. Стрілець – в іспанській, італійській і французькій, В. Шевелюк – в іспанській і українській).

Безпосередньо соматичну лексику характеризували в таких аспектах: *ареалогічному* (Т. Берднікова – в архангельських говірках, Н. Скоробагатько – у східнослобожанських і східностепових говірках, Н. Дяченко – в українських діалектах), *контрастивної граматики* (Н. Пак – зіставлення соматичних дієслів у російській і англійській мовах); *словотвірної семантики* (З. Богус – семантико-словотвірний потенціал соматизмів у російській, адигейській та англійській мовах); *лексичної семантики* (М. Жадейко, О. Материнська, Р. Мугу – полісемантизм лексем на позначення частин тіла в різноструктурних мовах); *дискурс-аналізу* (Л. Сайфі – функціонування лексем на позначення частин тіла в художньому дискурсі).

Останнім часом увагу вчених зосереджено на когнітивному аспекті аналізу соматизмів (О. Кондрат'єва, Н. Мильнікова, Л. Нікітіна), зокрема як засобів об'єктивації мовної картини світу (С. Магомедова, Т. Гуревич, Т. Звєрєва). Проте і донині невирішеними залишаються питання первинності/вторинності соматизмів як фрагментів наївної і наукової картин світу в різних мовах. Оскільки латина й досі є джерелом творення наукової термінології, то особливий інтерес у цьому плані становлять мови романської групи у зіставленні зі слов'янськими.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена, з одного боку, загальною тенденцією сучасних лінгвістичних праць до вивчення когнітивних феноменів, одним із яких є картина світу, а з іншого, – зверненням до питань взаємозв'язку мови і мислення людини як наївного, так і наукового крізь призму міждисциплінарного підходу. Поєднання порівняльно-історичного і зіставно-типологічного підходів до аналізу мовного відображення фрагментів навколишньої дійсності загалом та найдавнішого шару лексики – соматизмів як засобів її відбиття зокрема продиктоване необхідністю визначення як загальних принципів культурно-наукового пізнання світу носіями романських і слов'янських мов, так і відмінностей, пов'язаних із унікальністю кожного з етносів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом "Дослідження проблем гуманітарних наук". Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова "Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації" (тему дисертації затверджено вченою радою Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов – протокол № 9 від 22 березня 2006 р., перезатверджено вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова – протокол № 6 від 25 січня 2011 р. та спеціалізованою вченою радою К 26.053.15 – протокол № 3 від 11 березня 2011 р.).

Метою дисертаційної роботи є діахронно-синхронний аналіз соматизмів як засобів відображення наївної і наукової картин світу в свідомості носіїв французької, іспанської, італійської, української та російської мов.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань:**

– визначити теоретико-методологічні засади вивчення соматизмів як фрагментів наївної і наукової картин світу;

– розробити методику зіставлення семантичної структури соматизмів у мовах романської і слов'янської груп;

– проаналізувати первісну семантичну структуру соматизмів, сформовану носіями латинської та давньоруської мов;

– скласифікувати соматизми як засоби метафоризації і фразеологізації у наївній картині світу носіїв романських і слов'янських мов;

– охарактеризувати механізми переосмислення семантики соматизмів шляхом термінологізації у різних наукових сферах на матеріалі романських і слов'янських мов;

– виявити спільні закономірності та відмінності у принципах номінації реалій наївної та термінів наукової картин світу за допомогою соматизмів у зіставлюваних мовах.

Об'єкт дослідження становлять соматизми наївної картини світу, а також соматичні терміни в мовах романської і слов'янської груп.

Предметом аналізу є соматизми як засоби метафоризації, фразеологізації та термінологізації у наївній і науковій картинах світу представників французької, іспанської, італійської, української і російської лінгвокультур.

Джерельною базою дисертації є: Le Nouveau Petit Robert: Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue francaise (Paul Robert); Dictionnaire de la langue française (E. Littré, A. Beaujean); Diccionario de la lengua española (Real Academia Española); Dizionario etimologico della lingua italiana (M. Cortelazzo, P. Zolli); Новый французско-русский политехнический словарь (Г. Колшакова); Французско-русский фразеологический словарь (под ред. Я. Рецкера); Испанско-русский фразеологический словарь (под ред. Е. Левинтовой); Испанско-русский политехнический словарь (Ю. Брагин и др.); Итальянско-русский политехнический словарь (сост. Б. Авраменко); Латинско-русский словарь (И. Дворецкий); Словарь древнерусского языка (под ред. Р. Аванесова); Великий тлумачний словник сучасної української мови (укл. і голов. ред. В. Бусел); Етимологічний словник української мови (гол. ред. О. Мельничук); Словник фразеологізмів української мови (укл. В. Білоноженко); Словарь русского языка (С. Ожегов); Этимологический словарь русского языка (М. Фасмер).

Фактичний матеріал дисертації становлять 1117 соматичних одиниць із прямим і переносним значенням: 87 соматизмів французької, іспанської та італійської мов (по 29 у кожній мові) і 54 – української і російської мов (по 27 у кожній мові) як одиниць, що первинно позначали частини тіла людини; 533 фразеологізми із соматичним компонентом семантики (110 фр., 85 ісп., 78 іт., 120 укр., 140 рос.), 443 соматичні терміни (97 фр., 84 ісп., 77 іт., 98 укр., 87 рос.).

Методи дослідження. За допомогою *порівняльно-історичного методу* реконструйовано первісну семантичну структуру соматизмів, сформовану носіями латинської і давньоруської мов. Зіставно-типологічний метод застосовано для визначення спільних закономірностей і відмінностей соматизмів у процесі їхньої метафоризації і фразеологізації в романських і слов'янських мовах у синхронії. На основі *методики компонентного аналізу* й елементів *концептуального аналізу* виявлено особливості семантичної структури соматизмів як засобів відображення наївної картини світу в свідомості носіїв романських і слов'янських мов. *Процедура кількісних підрахунків* дала змогу зіставити кількісні параметри соматизмів як фрагментів наївної і наукової картин світу в досліджуваних мовах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше встановлено 3 типи соматичних засобів відображення наївної картини світу в первісній свідомості носіїв латинської і давньоруської мов та сучасній свідомості представників французької, іспанської, італійської, української і російської лінгвокультур: стилістично-нейтральні соматизми як засоби первинного семіозису, соматичні образні метафори і фразеологізми як оцінно-експресивні засоби та соматичні номінативні метафори як засоби вторинного семіозису; 1 тип соматичних засобів відображення наукової картини світу в романських і слов'янських мовах: соматичні термінометафори як засоби переосмислення первинної семантики соматизмів та вторинної семантики образних соматичних метафор; виявлено вищий ступінь денотативної полісемії соматизмів у французькій, іспанській та італійській мовах, порівняно із українською і російською.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з поглибленням основних положень когнітивної семантики (наукові дискусії про структуру концепту і способи організації її компонентів) та теорії категоризації (принципи диференціації картин світу і категоризації їхніх об'єктів).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у викладанні навчальних дисциплін: "Порівняльна типологія французької (або іспанської, або італійської) та української мов", "Лінгвокраїнознавство", "Перекладацький аналіз тексту", "Лексикологія французької (або іспанської, або італійської) мов", "Сучасна українська літературна мова" (розділи "Лексикологія", "Фразеологія"). Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні романо-слов'янських тлумачних і термінологічних словників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлено в доповідях на *чотирьох* міжнародних наукових конференціях: "Міжкультурні комунікації: проблеми російсько-українського білінгвізму" (Алушта, 2006 р.); "Мова і культура" (Київ, 2006 р.), "Україна і світ: діалог мов і культур" (Київ, 2011 р.), "Мови і світ: дослідження та викладання" (Кіровоград, 2011 р.); на *двох* всеукраїнських науково-практичних конференціях: "Пріоритети сучасної іноземної філології" (Бердянськ, 2010 р.), "Через вивчення мов і культур –

до культури миру і стабільності" (Київ, 2010 р.); на *одній* міжрегіональній конференції молодих учених та аспіратів "Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук" (Горлівка, 2004 р.).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в *семи* публікаціях: у *шести* статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей *однієї* наукової конференції.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (230 найменувань, з яких 40 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (33 найменування). Повний обсяг дисертації – 210 сторінок, основний зміст викладено на 184 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми їхньої апробації і структуру роботи.

У **першому** розділі **"Теоретико-методологічні засади вивчення соматизмів як фрагментів наївної і наукової картин світу"** проаналізовано принципи формування наївного та наукового світобачення в процесі розвитку людства, з'ясовано основні процеси розвитку свідомості людини та засоби їх відбиття на мовному рівні, визначено місце частин тіла в процесі пізнання реалій буття, розроблено методику діахронно-синхронного аналізу соматизмів як засобів відображення наївної і наукової картин світу в свідомості носіїв французької, іспанської, італійської, української і російської мов.

У сучасній лінгвістиці є припущення про наявність трьох основних компонентів поняття "картина світу": індивідуального, наукового та загальнонаціонального або наївного (О. Корнілов). Результатом діяльності певної людської спільноти є *наївна і наукова картини світу*, що постійно еволюціонують залежно від змін у суспільному житті її представників.

Наївна картина світу відображає повсякденні, побутові уявлення людини про світ (Д. Горський, О. Урисон та ін.) і не є універсальною для різних етносів, оскільки кожний із них проходить власний історичний шлях розвитку (Ю. Апресян). Утім, це твердження не означає некоректність зіставлення наївних картин світу носіїв різних мов, про що свого часу говорили Є. Сепір та Б. Уорф, висуваючи тезу про несумірність мов та культур світу.

Наївність сприйняття світу не можна ототожнювати з поняттям примітивності, оскільки наївний спосіб світобачення є не менш важливим для розуміння ментальних процесів людини, ніж науковий (В. Плунгян), який становить систему загальних уявлень про світ, що формуються за допомогою фундаментальних понять і принципів (В. Горохов, В. Стьопін).

Формування *наукової картини світу* розпочалося пізніше, ніж наївної, тому наївну картину світу в сучасній лінгвістиці часто йменують "донауковою" (Г. Колшанський, О. Корнілов, Н. Мечковська та ін.). Натомість, це не означає, що зі створенням наукової картини світу наївна припинила своє існування. Матеріал "наївних" анатомії, психології, медицини тощо продовжує використовуватися мовцями і на сучасному етапі розвитку людства, оскільки, по-перше, лише окрема група людей має глибокі знання у певній галузі знань, а по-друге, в багатьох життєвих ситуаціях точність наукових термінів не є важливою, а часом і недоречною.

Процес формування власне наукового сприйняття дійсності розпочався наприкінці XVII ст. із виникненням математичного природознавства – основи всієї європейської науки. На базі законів механіки І. Ньютона та філософських ідей Р. Декарта було сформовано наукову картину світу для всього природознавства і, на першій стадії, – для соціально-гуманітарних наук.

З появою теорії відносності і фізики мікросвіту вчені відмовилися від окремих принципів механічної картини дійсності (В. Кохановський). Межі відображення буття в свідомості людини суттєво розширилися, у зв'язку з чим постала необхідність у створенні нової загальнонаукової картини світу, над чим працювали науковці різних галузей знань протягом XX ст. і продовжують працювати у XXI ст. (Т. Лешкевич).

Наукова та наївна картини світу мають суттєві розбіжності у принципах формування (О. Корнілов, Н. Мечковська).

Таблиця 1

Принципи формування наївної і наукової картин світу

Принципи формування	**Наївна картина світу**	**Наукова картина світу**
Темп еволюціонування	повільний	швидкий
Етнічна маркованість	високий ступінь національної маркованості змісту і форми вираження	тільки форма вираження
Оформлення плану змісту	може вийти поза межі об'єктивного світу	не може вийти поза межі об'єктивного світу
Ступінь універсальності	оригінальна	універсальна
Форма вираження	формується будь-якою мовою за допомогою власних засобів	формується мовою, що має відповідну наукову традицію, а іншими запозичується
Поширення	доступна для всіх членів національної спільноти	доступна для окремої групи

Людина орієнтується в навколишньому світі, виявляючи своє ставлення до нього завдяки *свідомості* (О. Лурія), що протягом еволюції людства під впливом соціальних та історико-культурних факторів зазнала суттєвих змін. Процес розвитку свідомості відбувався в *три* етапи.

Перший етап на ментальному рівні характеризується формуванням найпростіших понять – елементарних атомів когнітивного процесу, що фіксуються в мові за допомогою стилістично нейтральних лексем (A. Wierzbicka).

На *другому етапі* відбувається осмислення сформованих понять на основі їх асоціативного порівняння, результат якого відбивають образні метафори (M. Johnson, G. Lakoff, M. Minskiy та ін.), а також фіксація досвіду, набутого внаслідок метафоричного зіставлення об'єктів та явищ, у фразеологізмах (Ю. Апресян, В. Виноградов, Ch. Bally та ін.).

На *третьому* етапі здійснюється утворення нових понять наївної та наукової сфер на базі асоціативних зіставлень. Образність метафор, утворених на попередньому етапі розвитку свідомості, поступово стирається, і вони починають функціонувати як засоби номінації об'єктів побуту, абстрактних сутностей, проявів емотивно-чуттєвої сфери людини, термінопонять тощо (Н. Арутюнова).

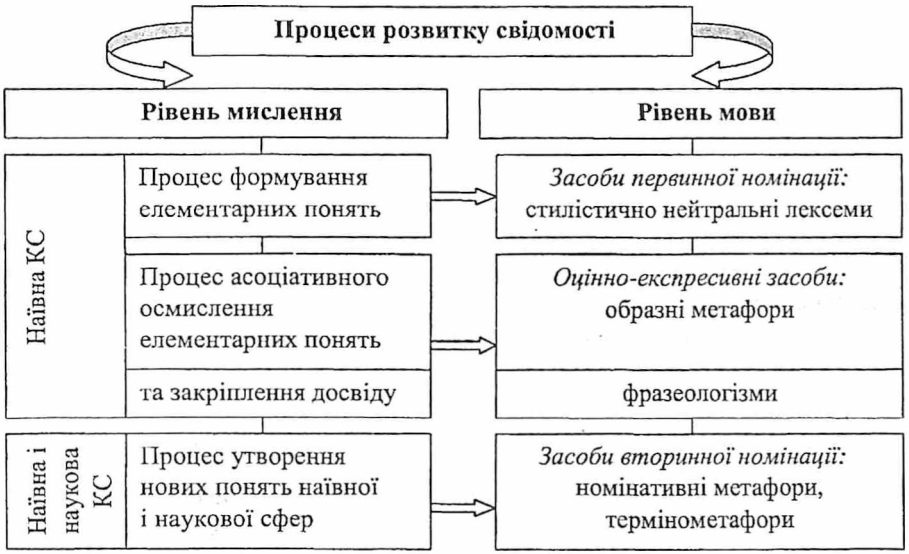

Рис. 1. Процеси відображення буття в свідомості людини і в мові

Ураховуючи специфіку концентрації уваги людини, цілком природно припустити, що одними з перших усвідомлених реалій були природні явища та ***тіло людини*** (Т. Берднікова, Н. Стрілець).

Поступово в усвідомлених та номіналізованих поняттях виділялися нові елементи (складові, якості, властивості та ін.), що осмислювалися та виражалися в мові на базі вже усвідомлених. Унаслідок зіставлення із частинами людського тіла отримали найменування предмети побуту, просторові та часові виміри, моральні характеристики й дії людини, її вольові зусилля, інтелектуальні можливості, емоційні процеси тощо, що суттєво збагатили наївну картину світу (В. Гак, О. Рахіліна, О. Урисон, О. Шмельов та ін.). На мовному рівні вищезазначені трансформації здійснюються шляхом метафоризації та фразеологізації первісного значення соматизмів.

На етапі формування наукової картини світу соматизми отримали нове поле вияву свого номінативного потенціалу, застосовуючись для позначення термінологічних понять різних сфер знання (техніки, анатомії, медицини, ботаніки, фізики, хімії, географії). Оскільки термінологічні поняття не можуть характеризуватись образністю (Д. Лотте), їхня мовна реалізація здійснюється за допомогою номінативних метафор.

Соматизми як фрагменти наївної і наукової картин світу в різних лінгвокультурах мають спільні закономірності, які пояснюються загальними механізмами мислення носіїв різних мов, та відмінності, пов'язані з особливістю сприйняття реальності.

З метою здійснення діахронно-синхронного аналізу соматизмів як засобів відображення наївної і наукової картин світу в свідомості носіїв французької, іспанської, італійської, української та російської мов було розроблено комплексну методику, яка складалася з трьох основних етапів. *Перший етап* передбачав аналіз семантичної структури соматизмів, сформованої носіями латинської і давньоруської мов, який було здійснено на основі порівняльно-історичного методу. *На другому етапі* шляхом застосування зіставно-типологічного методу було визначено спільні закономірності й відмінності соматизмів у процесах їхньої метафоризації і фразеологізації у романських і слов'янських мовах. На *третьому етапі* за допомогою методики компонентного аналізу було виявлено механізми переосмислення первинної семантики соматизмів у процесі їхньої термінологізації у мовах романської і слов'янської груп.

У **другому** розділі **"Соматизми як засоби відображення наївної картини світу в романських і слов'янських мовах"** проаналізовано процес усвідомлення реалій навколишнього світу на основі соматизмів та засобів їхньої репрезентації у наївній картині світу носіїв романських і слов'янських мов.

Пізнання людиною власного тіла зумовило появу в мові соматизмів – назв частин тіла як засобів первинного семіозису. Найважливіші частини тіла, від яких залежить життєдіяльність людини (рука, голова, нога тощо), були усвідомлені першими. Поступово в них було виділено складові елементи, що протягом тривалого періоду не мали окремої номінації (М. Луценко). Залишки цього процесу спостерігаються у латинській і давньоруській мовах і відбивають явище дисоціативної полісемії, що базується на номінації однією лексемою різних з погляду сучасної людини частин тіла (М. Марр).

У латині наявні 10 соматизмів із ***дисоціативною полісемією***: *os* 'рот, обличчя, кістка'; *gena* 'верхня частина щоки, віко, очна орбіта, око'; *frons* 'чоло, вираз обличчя, обличчя'; *tempus* 'скроня, голова, обличчя'; *tergum* 'спина, хребет, шкіра, тіло'; *mala* 'щелепа, щока'; *palma* 'долоня, кисть руки, рука'; *cubitus* 'лікоть (руки), рука'; *talus* 'щиколотка, п'ята'; *scapulae* 'плечові лопатки, плечі, спина, хребет'. У сучасних романських мовах ця полісемія розсіялася внаслідок втрати елементів дисоціативної багатозначності при збереженні форми у незмінному або модифікованому вигляді або зникнення латинської форми, значення якої закріпилися за іншими лексемами (табл. 2).

Таблиця 2

Зіставлення соматизмів у латині і романських мовах

№	Латина	Романські мови		
		французька	іспанська	італійська
1.	*os* 'рот, обличчя, кістка'	*os* 'кістка'	*huesco* 'кістка'	*osso* 'кістка'
2.	*frons* 'чоло, вираз обличчя, обличчя'	*front* 'чоло'	*frente* 'чоло'	*fronte* 'чоло'
3.	*tempus* 'скроня, голова, обличчя'	*tempe* 'скроня'	*templa* 'скроня'	*tempia* 'скроня'
4.	*mala* 'щелепа, щока'	*machoire* 'щелепа'	*maxilar* 'щелепа'	*mascella* 'щелепа'
5.	*palma* 'долоня, кисть руки, рука'	*paume* 'долоня'	*palma* 'долоня'	*palma* 'долоня'
6.	*talus* 'щиколотка, п'ята'	*talon* 'п'ята'	*talón* 'п'ята'	*tallone* 'п'ята'
7.	*cubitus* 'лікоть (руки), рука'	*coude* 'лікоть'	*codo* 'лікоть'	*cubito* 'ліктьова кістка'
8.	*scapulae* 'плечові лопатки, плечі, спина, хребет'	*épaule* 'плече'	—	*spallo* 'плече'
9.	*gena* 'верхня частина щоки, віко, око'	*joue* 'щока'	—	*guancia* 'щока'
10.	*tergum* 'спина, хребет, шкіра, тіло'	—	—	—

Згідно з даними таблиці, 6 латинських лексем із дисоціативною семантикою збереглися в романських мовах лише з одним соматичним значенням. Латинська лексема *cubitus* набула загальновживаних рефлексів у французькій та іспанській мовах і звузила обсяг свого семантичного навантаження на італійському мовному підґрунті, перетворившись на лексему із суто термінологічним наповненням *cubito* 'ліктьова кістка'. Лат. *scapulae* і *gena* не відтворилися в іспанській мові, а лат. *tergum* загалом не має похідних у жодній з досліджуваних мов.

Відсутність ряду латинських форм у романських мовах пояснюється такими факторами: 1) існування власних лексичних утворень для відбиття значень, закріплених за латинським соматизмом; 2) відсутність необхідності запозичувати кілька латинських лексем із близьким за змістом семантичним компонентом; 3) запобігання появи омонімічних форм; 4) неактуальність латинських реалій на романському підґрунті.

Аналогічний рух від полісемії до моносемії в плані найменування частин тіла простежується в еволюції слов'янських мов. Якщо в давньоруській ще наявні лексеми, які позначають кілька частин тіла одночасно (напр., д.-рус. *иста* 'рот, губи, язык', *вэко* 'повіка, око', *пѣта* 'п'ята, нога, ступня', *лице* 'обличчя, щока'), то в сучасних українській та російській мовах подібні лексичні утворення вже не мають того семантичного розмаїття, що їм було властиве на більш ранніх стадіях розвитку.

Таблиця 3

Зіставлення соматизмів у давньоруській і слов'янських мовах

№	Давньоруська мова	Українська мова	Російська мова
1.	*иста* 'рот, губи, язик'	—	—
2.	*вэко* 'повіка, око'	*повіка*	*веко*
3.	*пѣта* 'п'ята, нога, ступня'	*п'ята*	*пята*
4.	*лице* 'обличчя, щока'	*лице*	*лицо*

Для носіїв романських і слов'янських мов характерною є вже ***асоціативна полісемія*** в процесі усвідомлення самих себе за допомогою власних частин тіла. Її результатом на мовному рівні стало утворення образних метафор як засобів оцінки різноманітних проявів особистості через їх зіставлення із частинами тіла. Проте на сучасному етапі розвитку романських і слов'янських мов збереглося дуже мало образних метафор, оскільки цей процес відбувався давно, і відповідні йому мовні засоби вже втратили свою експресивність. До прикладу, можна навести метафоричне використання лексеми *голова* в українській та російській мовах на позначення розумної людини. Найцінніша інформація про людину, отримана на етапі формування образних метафор, укорінилася у фразеологізмах, які характеризують її:

1) емоційний стан та відчуття: *око* – фр. *faire sortir les yeux de la tête*, ісп. *poner unos ojos de a cuarta*, іт. *storcersi gli occhi*, укр. *очі рогом лізуть*, рос. *вытаращить глаза* – при демонстрації здивування; *голова* – фр. *porter la tête haute*, ісп. *con la cabeza alta*, іт. *a capo alto*, укр. *з високо піднятою головою*, рос. *с высоко поднятой головой* – прояв гордості; *рука* – фр. *baisser les bras*, ісп. *soltó los brazos*, іт. *far cascare le braccia*, укр. *опустити руки*, рос. *опустить руки* – занепадати духом;

2) дії та наміри: *око* – фр. *arracher le bandeau des yeux de qn*, іспан. *el velo ha caìdo de los ojos*, іт. *mi cadde il velo dagli occhi*, укр. *знати полуду з очей*, рос. *снять пелену с глаз* – бажання побачити реальний стан речей; *голова* – фр. *baisser la tête*, іспан. *bajar la cabeza*, іт. *abbassare il capo*, *chinare il capo*, укр. *схилити голову*, рос. *склонить голову* – намір здійснення покори; *рука* – фр. *tendre la main*, іспан. *tender una mano*, іт. *stendere la mano*, укр. *стояти з простягнутою рукою*, рос. *стоять с протянутой рукой* – намагання отримати допомогу;

3) моральні якості та риси характеру: *око* – фр. *les yeux sont le miroir de l'âme*, іспан. *los ojos son el espejo del alma*, іт. *gli occhi sono lo specchio dell'anima*, укр. *очі – дзеркало душі*, *рус. глаза – зеркало души* – для відбиття загального стану моральності; *голова* – фр. *tête chaude*, іспан. *cabeza caliente*, іт. *testa calda*, укр. *гаряча голова*, рос. *горячая голова* – характеристика запальної людини; *рука* – фр. *avoir les mains sales*, іспан. *no tiene las manos limpias*, іт. *ha le mani sporche*, укр. *бути нечистим на руку*, рос. *быть нечистым на руку* – головна риса людини, яка займається нечесними справами;

4) розумові здібності та професійні якості: *око* – фр. *œil juste*, іспан. *ojo experimentado*, іт. *occhio esercitato*, укр. *досвідчене око*, рос. *наметанный глаз* – характеризують людину як майстра своєї справі; *голова* – фр. *tête lucide*, іспан. *cabeza clara*, іт. *testina d'oro*, укр. *світла голова*, рос. *светлая голова* – кажуть про розуму людину; *рука* – фр. *homme à toutes mains*, іспан. *tener buenas manos*, іт. *mani di fata*, укр. *майстер на всі руки*, рос. *мастер на все руки*;

5) ставлення до реалій навколишнього світу: *око* – фр. *garder comme la prunelle de ses yeux*, іспан. *cuidar como la niña de los ojos*, іт. *amare come la pupilla dell'occhio*, укр. *берегти як зіницю ока*, рос. *беречь как зеницу ока* – демонстрація цінності; *голова* – фр. *garantir sur la tête*, іспан. *responder con la cabeza*, іт. *ci giocherei la testa*, укр. *ручатися головою*, рос. *ручаться головой* – гарантування результату чи доказ правдивості слів; рука – фр. *se laisser couper un bras*, іспан. *dar la mano a cortar*, іт. *mettere la mano sul fuoco*, укр. *дати руку на відруб*, рос. *дать руку на отсечение* та ін.

Окрім того, у кожній із досліджуваних мов було також виявлено оригінальні, неповторювані в інших мовах, фразеологізми із соматичним компонентом семантики. Наприклад, французи асоціюють мозок "дурної людини" із ковбасою (фр. *tête d'andouille*), вузлом (фр. *tête de nœud*), флюгером (фр. *tête de girouette*), коноплянкою (фр. *tête de linotte*), необробленим тістом (фр. *avoir de la pâte à modeler dans la tête*), польовим нутом (фр. *avoir un pois chiche dans la tête*), горохом (фр. *avoir un petit pois dans la tête*); іспанці – з умістом голови кулика (іспан. *cabeza de chorlito*) чи повітрям (іспан. *tiene la cabeza llena de aire*), італійці – з мозком вухастої сови (іт. *capo d'assiolo*) чи бика (іт. *testa di bue*); українці вважають, що в голові "нерозумної людини" знаходиться *кіндратик*, *вивихнутий розумом*, *пір'я*, *полова*; росіяни називають її *головой садовой*, *куриной головой*, *головой мякинной*, *головой ржавой*, *головой ежовой*, *головой бараньей*; *головой, набитой соломой*.

У досліджуваному матеріалі зафіксовано, що той самий образ має у різних народів неоднакове і навіть протилежне значення. Визначаючи за виразом очей емоційний стан людини, носії української та французької мов сформували різне уявлення про значення "холодного погляду": українці вважають його ознакою 'відсутності теплих чи палких почуттів у людини', французи вживають вираз *avoir froid aux yeux* (букв. 'мати холод в очах'). Серед фразеологізмів із компонентом 'рука' такі характеристики мають ісп. *corto de manos* 'поганий працівник' та укр. *мати короткі руки* / рос. *иметь короткие руки* 'отримувати замало влади', фр. *blanche main* 'людина з ніжними, турботливими руками' та укр. *білоручка* / рос. *белоручка* 'ледачий'.

Паралельно із процесом фразеологізації відбувалася втрата образності метафор, утворених шляхом асоціації різних понять із частинами тіла людини. З часом такі метафори починають сприйматися як звичайні номінативні засоби, позбавлені двоплановості, експресивності та оцінних конотацій (Н. Арутюнова).

Номінативні метафори є засобом "набуття нового імені із колишнього лексикону" для тих об'єктів, що не мають своєї репрезентації у мові. Таке перенесення значення найчастіше здійснюється на основі схожості об'єктів за функцією або за зовнішнім виглядом і сприяє розвиткові омонімії. Метафори із соматичною основою, що остаточно втратили свою образність, широко використовуються у романських і слов'янських мовах з метою номінації предметів побуту та характеристик людини. Здебільшого їх первинне соматичне джерело легко реконструюється, як і формальна основа творення первинної асоціації. Найпоширенішими є такі переноси значення:

1) за формою: фр. *œil d'une porte* 'вічко дверей', ісп. *cabeza de cebolla* 'головка цибулі', іт. *piede della sedia* 'ніжка стільця', укр. *вушко голки* рос. *ручка кастрюли* тощо.

2) за функціями: фр. *être en tête* 'бути попереду', ісп. *cabeza de familia* 'голова родини', іт. *capo del governo* 'голова уряду', укр. *голова засідання*, рос. *городской голова*, в яких соматизм *голова* є засобом номінації найважливіших речей або найголовніших осіб.

Третій розділ **"Соматизми як засоби відображення наукової картини світу в романських і слов'янських мовах"** присвячений зіставленню термінів із соматичною основою у технічній, фізичній, хімічній, астрономічній, ботанічній, географічній, анатомічній, медичній, військовій та юридичній терміносистемах.

Романські та слов'янські мови характеризуються активним функціонуванням термінів, утворених на базі соматизмів шляхом метафоричного переносу значень. Основою для асоціацій частин тіла із реаліями наукової картини світу здебільшого стають їх наступні ознаки: 1) *частина – ціле,* 2) *форма*, 3) *місце розташування*, 4) *функція*, 5) *характер руху*.

Найчисельнішими у романських і слов'янських мовах є ***технічні терміни*** із соматичною основою. Серед них за 5 ознаками відбулося порівняння *голови* як частини тіла людини із елементами технічного оснащення промислових верстатів – головками (фр. *tête de fraisage*, ісп. *cabezal de fresar*, іт. *testa portafresa*,

укр. *фрезерна головка*, рос. *фрезерная головка*). Спільність цих понять виявляється у таких факторах: 1) обидві порівнювані реалії є частинами цілого; 2) мають термінальну позицію; 3) становлять потовщення відносно тієї частини, до якої кріпляться; 4) є рухомими; 5) виконують основну функцію у роботі цілого.

У плані формотворення досліджувані мови слід розділити на дві групи: такі, що відбивають нейтрально-стилістичну та технічну семантику за допомогою однієї й тієї ж лексеми (фр. *tête*, іт. *testa*), і такі, що застосовують з цією метою різні форми, беручи за основу для номінації термінів похідні лексеми від соматизму-бази (укр. *голова* як базовий соматизм і укр. *головка* як термін, рос. *голова* як базовий соматизм і укр. *головка* як термін, ісп. *cabeza* як базовий соматизм та ісп. *cabezal* як термін).

Процес порівняння різноманітних важелів у технічній сфері із соматизмом *рука* здійснюється на базі 4 із 5 ознак у французькій, іспанській та італійській мовах: 1) обидві порівнювальні реалії є частинами цілого; 3) мають вузьку та подовжену форму; 4) виявляють здатність до оберту щодо нерухомої точки та приведення в рух інших об'єктів; 5) виконують функцію керування певними процесами. Утворення термінів із складовою на позначення важеля не має чітких міжмовних паралелей, хоча й представлений у всіх досліджуваних романських мовах: фр. *bras de frein* "гальмовий важіль", ісп. *brazo pendular* "маятниковий важіль", іт. *braccio oscillante* "хитний важіль". Сформоване термінологічне значення, не отримавши окремої форми, увійшло до семантичного поля базової соматичної лексеми.

В українській мові реалізація поняття "стрижень, здатний обертатися навколо точки підпори та слугувати для урівноваження більшої сили за допомогою меншої" відтворена у лексемі *важіль*, що є спорідненою із *вага*, *важкий*, *рівновага* тощо. У російській мові також не встановлено явного формального зв'язку між лексемами на позначення важелів та руки людини, хоча існують припущення щодо наявності соматичного коріння у рос. *рычаг* (В. Даль).

Окрім значення "частина тіла людини за винятком, голови, шиї, кінцівок", лексема *тіло* містить у своїй семантичній структурі компонент "організм людини або тварини в цілому з його внутрішніми і зовнішніми проявами". У цьому сенсі соматизм тіло асоціюється із термінопоняттями на позначення "будь-якої обмеженої від інших матерії", тобто лише за 2 ознаками – схожість у загальному окресленні форми та відокремлення в просторі. Така асоціація стала основою для усвідомлення й номінації понять у ***фізиці***, ***хімії*** та ***астрономії***. У романських та слов'янських мовах ці термінопоняття отримали номінацію шляхом додавання нового значення до семантичної парадигми базових соматизмів:

– фізичні: фр. *corps solide*, ісп. *cuerpo sólido*, іт. *corpo solido*, укр. *тверде тіло*;

– хімічні: фр. *corps liquide*, ісп. *cuerpo líquido*, іт. *corpo liquido*, укр. *рідке тіло*, рос. *жидкое тело*;

– астрономічні: фр. *corps céleste*, ісп. *cuerpo celeste*, іт. *corpo celeste*, укр. *небесне тіло*, рос. *небесное тело*.

Ботанічні терміни найчастіше утворюються від соматичних лексем романських і слов'янських мов шляхом метафоризації на основі зовнішньої схожості із частинами тіла тварин, зрідка людей. Такі значення здебільшого є оригінальними надбаннями окремих етносів і не мають міжмовних паралелей.

Так, у романських мовах на базі соматизму *нога* утворилися: фр. *pied de vigne* "лоза", ісп. *pie de gato* "кошача лапка двудомна"; *вухо*: іт. *orecchia d'orso* "ведмеже вушко", фр. *oreille-de-souris* "незабудка"; *око*: фр. *œil-de-cheval* "дивосил високий"; *рот*: іт. *bocca di leone* "лев'ячий зів"; *голова*: ісп. *cabeza de negro* "латаття". Аналогічні формування є й в слов'янських мовах, але утворені вони не від базових соматичних лексем, як це відбувається в романських, а від їхніх демінутивних форм: укр. *ведмеже вушко* / рос. *медвежье ушко*, рос. *анютины глазки*, укр. *кошача лапка* / рос. *кошачья лапка* та ін.

Принцип зовнішньої схожості із частинами тіла людини характерний для ***географічних термінів***: іт. *braccio di fiume* "рукав річки", фр. *pied d'une montagne* "підошва гори", рос. та укр. *губа* "затока, що глибоко вдається в суходіл" та ін.

Менші частини тіла людини усвідомлюються та номінуються на основі їх зіставлення із його більшими складовими. У романських мовах їхнє найменування здійснюється шляхом нашарування термінологічних значень на семантичні парадигми базових соматичних лексем, конкретизуючись сполученням із іншими частинами тіла. Такі ***анатомічні терміни*** широко представлені у французькій та італійській мовах: фр. *tête articulaire* "головка суглобу", фр. *pied de la dent* "ніжка зуба", іт. *dorso della lingua* "спинка язика", іт. *corpo adiposo* "жирове тіло", та ін. У слов'янських мовах частина таких термінів утворена аналогічним чином – укр. *плече хромосоми*, рос. *тело ключицы*, інші – базуються на демінутивних формах: укр. *головка суглобу*, рос. *спинка языка*.

Медичні терміни із соматичною базою включають назви хвороб, що утворилися шляхом метафоричного зіставлення нездорового органу із об'єктами живої або неживої природи за принципом схожості формальних ознак: фр. *œil de poupée* / укр. *око ляльки*, фр. *pied d'athlète* / укр. *епідермофітія стопи*, іт. *piede di Madura* / укр. *мадурська стопа* та ін.

Інший характер здійснення асоціації демонструють соматичні термінопоняття ***військової справи*** та ***юриспруденції***. Здебільшого основою їхнього утворення стає асоціація не з окремим індивідом, а з об'єднанням людей задля виконання певного виду діяльності. У романських мовах з цією метою використовуються тільки лексеми на позначення тіла людини взагалі, а у слов'янських превалюють укр. / рос. *орган* та укр. / рос. *корпус*:

– військова справа: фр. *corps constitués* / укр. *органи правління й суду* / рос. *органы управления и суда*; фр. *corps de la Magistrature* / укр. *судове відомство* / рос. судебное ведомство; ісп. *órganos del poder* / укр. *органи влади* / рос. *органы власти*; іт. *corpo diplomatico* / укр. *дипломатичний корпус*;

– юриспруденція: фр. *corps expéditionnaire* укр. *експедиційний корпус*, рос. *экспедиционный корпус*; іт. *cuerpo de Caballería* / укр. *кавалерійський корпус* / рос. *кавалерийский корпус*.

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки:**

Теоретико-методологічна концепція дисертаційного дослідження базується на таких положеннях: 1) результати освоєння людством навколишньої дійсності відбиваються в наївній та науковій картинах світу, що постійно модифікуються; 2) формування наукового світобачення, що розвинулося на підґрунті наївного, не припинило існування останнього; 3) особливості наївного сприйняття реальності пов'язані з неідентичними історичними й соціальними факторами існування окремих народів; 4) зіставлення наївних та наукових картин світу дає змогу отримати доступ до загальнолюдського досвіду, накопиченого протягом розвитку людства; 5) тіло людини, як найдавніший об'єкт пізнання людиною навколишнього світу, залишається невичерпним джерелом творення соматизмів, які поповнюють не лише наївну, а й наукову картини світу.

Запропонована у роботі методика діахронно-синхронного зіставлення соматизмів як засобів наївної і наукової картин світу, що базується на порівняльно-історичному і зіставно-типологічному аналізах, підтвердила свою ефективність передусім у визначенні компонентів семантичної структури соматизмів і виявленні закономірностей та особливостей процесів їх метафоризації, фразеологізації та термінологізації у мовах романської і слов'янської груп.

Семантична структура соматизмів у давніх мовах – латині й давньоруській розвивалася на основі дисоціативної полісемії – позначенні окремих частин тіла за допомогою однієї лексеми, що демонструє сутність процесу пізнання в первісному мисленні – від цілого предмета до вивчення його складових, характеристик та властивостей. Дисоціація більшою мірою характерна для соматизмів латинської мови (10 лексем), порівняно із давньоруською (4 лексеми).

При переході від латини до романських мов та від давньоруської до слов'янських спостерігається процес асоціативного зіставлення об'єктів для подальшого пізнання їхніх сутностей. На мовному рівні результатом цього процесу стали образні метафори як оцінно-експресивні засоби та фразеологізми як образні засоби стійкого закріплення набутих знань і досвіду.

На основі зіставлення фразеологізмів із соматичним компонентом семантики було встановлено, що носії романських і слов'янських мов здебільшого демонструють ідентичність моделей побудови асоціацій у процесі усвідомлення самих себе за допомогою власних частин тіла. Ці одиниці характеризують емоційний стан і відчуття людини, її дії, наміри, моральні якості, риси характеру, розумові здібності, професіоналізм та ставлення до інших предметів чи об'єктів.

Реалізація цих моделей є як спільною – передбачає наявність ідентичної внутрішньої форми фразеологізмів, що передається однаковим набором сем в зіставлюваних мовах, так і відмінною – виявляється в існуванні невідповідних за семантикою компонентів фразеологізмів при загальному образному значенні. Поширеним явищем в романських мовах, на відміну від слов'янських, є більше розмаїття соматичних компонентів у складі фразеологізмів.

Паралельно із процесом фразеологізації відбувалася втрата образності метафор, утворених шляхом асоціації понять із частинами тіла людини. Втрачаючи двоплановість, експресивність та оцінні конотації, метафори почали сприйматися як звичайні номінативні засоби на позначення предметів побуту й характеристик людини у наївній картині світу, а також термінопонять різних наукових сфер.

Основою для асоціацій частин тіла із реаліями наукової картини світу в романських і слов'янських мовах є такі характеристики: 1) частина – ціле, 2) форма, 3) місце розташування, 4) функції, 5) характер руху. Активно вживаними є терміни із соматичними компонентами у технічній, фізичній, хімічній, астрономічній, ботанічній, географічній, анатомічній, медичній, військовій та юридичній наукових сферах.

Якщо у напрямах здійснення асоціативних зіставлень носії романських та слов'янських мов виявляють, як правило, спільні закономірності, то у принципах формотворення наявні суттєві розбіжності. Романські мови характеризуються перевагою аналітичних конструкцій, обмеженими можливостями словотвірних афіксів; низьким ступенем втрати тих сем у семантичних парадигмах, що вже набули окремого формального вираження. У слов'янських мовах домінує синтетична тенденція, залишається високопродуктивним афіксальний спосіб словотвору; семантичні парадигми лексем швидко та гнучко реагують на потреби мовців у термінотворенні.

Перспективами подальших досліджень є зіставлення соматизмів романських і слов'янських мов як засобів відображення художньої картини світу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Государская О. В. Романо-славянские и германо-славянские языковые связи в работе А. С. Хомякова "Семирамида" / О. В. Государская // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Вип. 12. – С. 8–13.

2. Государська О. В. Семантичне поле лексеми "коло" в слов'янських та романських мовах / О. В. Государська // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. пр. / Ред. кол. В. Д. Каліущенко, Ш. Р. Басиров та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Вип. 10. – С. 12–20.

3. Государська О. В. Комунікативні переваги слов'янських мов / О. В. Государська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия "Филология" / Гл. ред. Н. В. Багров. – Симферополь : ТНУ, 2006. – Т. 19 (58). – № 2. – С. 103–107.

4. Государська О. В. Концепт як багатовимірне ментальне утворення // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / Гол. ред. А. В. Корольова. – К. : Видавничий центр КНЛУ. – Т. 13. – № 2. – 2010. – С. 40–46.

5. Государська О. В. Принципи та критерії виділення одиниць на позначення процесів і форм структурування знань людини / О. В. Государська // Актуальні проблеми іноземної філології : Лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. / Гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 249–256.

6. Государська О. В. Термінологічні компоненти українського, російського та французького концептів із номінатором 'тіло' / О. В. Государська // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (Мовознавство) / Відп. ред. В. Ожоган. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. – С. 54-62.

7. Государская О. В. Лексико-семантическое поле лексемы "коло" в славянских и романских языках / О. В. Государская // Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук : Матеріали II міжрегіональної конференції молодих учених / Відп. ред. О. В. Жарікова. – Горлівка : ГДПІМ, 2004. – С. 11–14.

АНОТАЦІЇ

Государська О. В. Соматизми як засоби відображення наївної і наукової картин світу (на матеріалі мов романської і слов'янської груп). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

У дисертаційному дослідженні запропоновано новий підхід до порівняльно-історичного і зіставно-типологічного вивчення соматизмів як фрагментів наївної і наукової картин світу носіїв романських і слов'янських мов; розроблено методику зіставлення соматизмів як засобів первинної і вторинної номінації в мовах романської і слов'янської груп; встановлено спільні закономірності й відмінності у формуванні первісної семантичної структури соматизмів у зіставлюваних мовах; скласифіковано соматизми як засоби метафоризації і фразеологізації у наївній картині світу представників французької, іспанської, італійської, української та російської лінгвокультур; проаналізовано механізми переосмислення семантики соматизмів у процесі їхньої термінологізації у різних наукових сферах на матеріалі романських і слов'янських мов.

Ключові слова: соматизми, засоби метафоризації, фразеологізації, термінологізації, наївна картина світу, наукова картина світу.

Государская О. В. Соматизмы как средства выражения наивной и научной картин мира (на материале языков романской и славянской групп). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертация посвящена изучению соматизмов как средств отражения фрагментов наивной и научной картин мира в сознании носителей романских и славянских языков.

В диссертационном исследовании предложен новый подход к сравнительно-историческому и сопоставительно-типологическому изучению соматизмов как фрагментов наивной и научной картин мира носителей романских и славянских языков; разработана методика сопоставления соматизмов как средств первичной и вторичной номинации в языках романской и славянской групп; установлены общие закономерности и отличия в формировании первичной семантической структуры соматизмов в сопоставляемых языках; классифицированы соматизмы как средства метафоризации и фразеологизации в наивной картине мира представителей французской, испанской, итальянской, украинской и русской лингвокультур; проанализированы механизмы переосмысления семантики соматизмов в процессе их терминологизации в разных научных сферах на материале романских и славянских языков.

Семантическая структура соматизмов в древних языках – латинском и древнерусском развивалась на основе диссоциативной полисемии – обозначении отдельных частей тела с помощью одной лексемы с точки зрения современного человека, которая демонстрирует сущность процесса познания в первичном мышлении людей – от целого предмета к изучению его составляющих, характеристик и свойств.

При переходе от латыни к романским языкам и от древнерусского к славянским прослеживается процесс ассоциативного сопоставления объектов с целью познания их сущностей. На языковом уровне результатом этого процесса стали образные метафоры как средства оценки полученной информации и фразеологизмы как средства стойкого закрепления приобретенных знаний, культурных традиций.

На основе сопоставления фразеологизмов с соматическим компонентом семантики было установлено, что носители романских и славянских языков демонстрируют идентичность в построении ассоциаций в процессе познания самих себя с помощью собственных частей тела. Фразеологизмы характеризуют эмоциональное состояние и чувства человека, его действия, намерения, моральные качества, черты характера, умственные способности, профессиональные качества, а также отношение человека к другим объектам.

Основой для ассоциаций частей тела с реалиями научной картины мира в романских и славянских языках являются следующие признаки: 1) часть – целое, 2) форма, 3) место расположения, 4) функции, 5) характер движения. Наиболее продуктивными выявились технические, физические, химические, астрономические, ботанические, географические, анатомические, медицинские, военные и юридические термины с соматическими компонентами.

Ключевые слова: соматизмы, средства метафоризации, фразеологизации, терминологизации, наивная картина мира, научная картина мира.

Gosudarska O. V. Somatisms as means of representation of naive and scientific models of the world (on the material of Romanic and Slavic languages). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – M. P. Dragomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2011.

The thesis suggests a new approach to comparative and historical, contrastive and typological somatisms studying as they are Romanic and Slavic native speakers fragments of the naive model of the world. The methods of somatisms comparison as the means of primary and secondary nomination in Romanic and Slavic languages were devised. The common similarities and differences of somatisms initial semantic structure formation in comparing languages were determined. The somatisms as the means of the metophorization and phraseologization in French, Spanish, Italian, Ukrainian and Russian speakers' naive picture of the world were classified. The mechanisms of the somatisms semantics reinterpretation in the process of their terminologization in different scientific spheres on the material of Romanic and Slavic languages were analyzed.

Key words: somatisms, means of the metophorization, phraseologization, terminologization, naive model of the world, scientific model of the world.

Підписано до друку 10.05.2011 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 25.

«Видавництво "Науковий світ"»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77